

Кучеренко А.Р.

ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА РУБЕЖІ ХХ ст.

Почата нами публікація є першою спробою відобразити роботу місцевих поліцейських органів по боротьбі з революціонізуванням населення південного краю в зазначений період. Актуальність нашої статті полягає в тому, що нині триває реформування силових структур України, відбувається пошук ефективних заходів по зміцненню політичної стабільності в різних регіонах країни. Крим і на початку минулого століття відрізнявся фактами політичної напруженості й порушеннями громадського порядку.

Ми починаємо дослідження діяльності органів політичної поліції з моменту, коли в останні роки ХІХ сторіччя в краї з'являються перші марксистські кружки (Сімферополь, Керч, Ялта й ін.), а на самому початку наступного століття оформляються перші організації революційних партій (Севастополь, Сімферополь, Керч, Феодосія, Мелітополь й ін.), які відразу ж потрапили під жандармський нагляд.

Виявлення слідів діяльності й ліквідація революційних формувань, що швидко множаться, було для нечисленних співробітників місцевої жандармерії справою новою й скрутною, у якій активна взаємодія органів політичної й загальної поліції ще не була налагоджена. Цим скористалися революціонери, більшість з яких були політичними засланими студентами. Відчуваючи гостру нестачу кадрів і не маючи чітко налагоджених внутрішніх агентур, Таврійська ДЖУ звернулася до свого керівництва за допомогою, що негайно відреагувало й 26 червня 1902 р. заборонило в'їзд на проживання в Таврійську губернію особам, що залучалися до дізнань політичного характеру або звільненим з-під варті під особливий нагляд поліції. Підмітимо, що Департамент поліції циркуляром №-1941 від 5 липня 1898 р. це вже вживав. Цей захід лише на небагато затримала партійне будівництво в краї¹.

В 1903 р. революціонери все-таки зуміли об'єднати в губернському масштабі організації декількох політичних партій, наприклад, РСДРП. Мабуть, частково можна погодитися з думкою революційних лідерів, які писали, що "відсутність строго жандармського нагляду" дозволило місцевим марксистам утворити в ряді міст Криму революційні організації. Більшовицька "Іскра" підтверджувала це наступним фактом: за три роки існування "робочого союзу" у Керчі, що появився тут з будівництвом металургійного заводу, не було зроблено жодного обшуку й арешту, що "викликало здивування в місті". І тільки з 14 жовтня 1902 р. було здійснено 10 обшуків й арешт трьох, що не мали відношення до революційної діяльності мешканців. У ці дні в Керчі з'явилися "жандарми-гастролери із Сімферополя й на ноги була піднята вся поліція"². Як бачимо, після декількох місяців спостереження й збирання відомостей про революційні формування політична поліція стала діяти більш активно.

Це підтверджується й секретним повідомленням начальника Таврійського ДЖУ В. Ф. Трепова в Департамент поліції по виконану роботу в Сімферополі в серпні 1902 р. Співробітникам політичної поліції було відомо, що в цьому місті вже більше року існувало таємне співтовариство з 50 чоловік, розбите на кружки по 5-6 членів, і воно регулярно проводило збори. Трепов, звернувшись за допомогою поліцмейстера, разом зі своїм помічником підполковником Яковлевим, прибули на зазначене секретним співробітником місце явки й змогли лише вилучити в ході обшуку революційну бібліотеку. Революціонери зникли, хоча раніше від впровадженого в організацію агента Панаса Лебедева були отримані достовірні відомості про них. Проведені пошукові заходи очікуваних результатів не дали, за винятком затримки Гольди Левіної (партійне прізвище "Клавдія Миколаївна"). Такі ж дії були початі у Феодосії на початку 1903 р., коли був проведений арешт відомого революціонера Якова Глотова, вилучення гектографа й, як і у Сімферополі, преси місцевої соціал-демократичної організації. Ліквідація ліворадикальних формувань не відбулася. Тобто в доповіді начальник жандармерії розписувався в слабкій ефективності своєї роботи³.

Бачачи розмах революційної роботи в українських губерніях, Департамент поліції своїм спеціальним циркуляром №-2018 від 23 березня 1902 р. включив Феодосію в число міст (Київ, Харків, Катеринослав, Полтава, Одеса, Миколаїв й ін.), віднесених у поле діяльності Київського жандармського управління, що було зміцнене кадрами Миаського летучого загону. У зв'язку із цим помічник Таврійського ДЖУ в Керченському градоначальстві одержав наказ припинити спостереження за особами, які тепер увійшли в поле зору летучого загону з Москви, а без узгодження з Київським ДЖУ ніяких обшуків й арештів не робити. У випадку перетинання роботи філерів Києва й Феодосії, останні повинні припинити спостереження й надавати повне сприяння столичним агентам⁴.

Малоосвіченість і малочисельність місцевих адміністративно-поліцейських органів підтверджується й тим фактом, що, незважаючи на виявлену ними активність, в 1903-1904 р. ліворадикальні групи й організації, у першу чергу РСДРП, Поалей-Ціон, Бунд, партія соціалістів-революціонерів, змогли створити губернські комітети й продовжувати вести активну революційну агітацію й пропаганду.

У передреволюційні роки співробітники політичної й загальної поліції краю з великим зусиллям й не завжди ефективно стримували поширення "шкідливих навчань" і революційних друкованих видань. В 1900-1902 р. група місцевих радикалів, не маючи власної видавничої бази, налагодила зв'язки із закордонним бюро революційних партій і комітетами інших регіонів імперії, від яких одержувала революційну літературу. Це з'ясувала політична поліція, коли зуміла вистежити й вилучити в 1902 р. бібліотеку "Сімферопольського робочого союзу" (200 книг) і в 1903 р. - Феодосійського комітету РСДРП (близько 100), у яких були зібрані видання з Петербурга, Москви, Києва, Катеринослава, Одеси, Нижнього Новгорода та із-за меж країни. Навіть у с. Білозерки Мелітопольського повіту була знайдена бібліотека партії есерів⁵.

Протягом 1901-1904 р. на губернію прямо-таки обрушилася хвиля революційних прокламацій, що ад-

міністративно-поліцейська влада удержати була не в силах втримати. За нашими неповними підрахунками тільки місцеві соціал-демократичні організації видали не менш 30 листівок тиражем близько 15 тисяч екземплярів, а губком меншовиків розповсюдив 12 листівок свого ЦК тиражем не менш 100 тисяч екземплярів. У них ліворадикали навмисне дискредитували державну владу, допускали образи на адресу її органів (охоронці громадського порядку називалися не інакше як "поліцейсько-жандармською сволотою"), підтримували терористичні акти столичних революціонерів, всіма силами прагнули викликати соціально-політичну напруженість у губернії.

У яких умовах й як діяли місцеві органи політичної й загальної поліції з першими появами революційних листівок на вулицях кримських міст добре демонструють самі ліворадикальні газети: "Ялтинська поліція цілий день нишпорила містом й робочими слобідками, із важкістю зриваючи міцно приклеєні прокламації, протягом декількох днів вулиці Ялти кишили поліцейщиною... Численні (? - авт.) ялтинські шпигуни шастали по трактирах і т.п., прислухаючись до розмов робітників і десятками заарештовуючи тих, хто висловлював співчуття прокламаціям. Протягом декількох днів було арештовано 60 робітників, але в результаті поліція залишилася, звичайно, з носом і поступово всі робітники були звільнені за повною відсутністю доказів... Бажаючи викликати серед місцевого населення негативне відношення до прокламацій, ялтинські поліцейські, шпигуни й жандарми почали розпускати містом слух, начебто прокламації призивали до грабежів, до розгрому будинків і магазинів і т.д. Ця мерзенна вигадка підлих царських опричників мала невеликий успіх серед деяких шарів буржуазії, зовсім ще "несамовитою" у політичних відносинах. Але, загалом, ялтинське товариство не повірило, звичайно, безглуздій казці поліцейської дільниці. Втім, поліцейська дільниця сама поспішила спростувати свою дурну вигадку, накинувшись з обшуками не на "грабіжників", а на ялтинську інтелігенцію"⁶.

Очевидно, на боротьбу з новим для краю явищем політичного життя були кинуті всі сили поліції, залучалися співробітники інших міст й у першу чергу співробітники губернського жандармського управління. Проведена велика робота, однак, серйозних результатів не дала. Виявити дійсних організаторів цієї "революційної справи" і довести правовими заходами їх причетність до неї не вдалося. Тому начальник ДЖУ С. В. Трубников на подібні прояви в краї революційної роботи в 1901–1902 р. змушений був відверто доповісти губернаторові: "Незважаючи на всі вжиті заходи, ні агентурним шляхом, ні виробництвом формальних дізнань винуватці й організатори пропаганди виявлені не були". Найнеобхіднішим і невідкладним начальником жандармерії в цей час вважав розширення внутрішніх агентур й інформував губернатора про впровадження декількох нових секретних співробітників у революційні організації⁷.

Також як й у Ялті, загальна й політична поліція реагувала на розмах революційної пропаганди й в інших місцях краю. Так, у Феодосії меншовики в ніч на 25 липня 1902 р. розповсюдили більше 100 листівок. У місто негайно прибули начальник ДЖУ С. В. Трубников і його помічник у Керченському градоначальстві. Незабаром губернатор В. Ф. Трепов виступив з "заспокоїливими промовами" у ряді міст повіту. Було зроблено кілька обшуків, які результатів не дали. Революційні видання так вказували на роботу ДЖУ: "У місто прислані нові шпигуни. До речі, можна згадати про шпигунській системі, який тримається жандармерія в Криму. Шпигуни довго не засиджуються в одному місті, щоб не виявити місцевих жителів"⁸. Як бачимо, спектр мір, що вживали тоді, був нешироким.

Прагнучи донести до співгромадян свої ліворадикальні ідеї, революціонери йшли на різні хитрування, що вимагали великої досвідченості й моторності співробітників політичної поліції. Так, навесні 1903 р. у Керчі місцеві соціал-демократи найняли хлопчиків-рознощиків газет, які біля воріт найбільшого промислового підприємства міста з лементами про останні новини ("Приїхав китайський цирк!") роздали революційні прокламації робітникам, що йшли з роботи. Поліція знайшла хлопчиськ. Але домогтися від них нічого не змогла. Листівки знову з'являлися на вулицях. Нічні чергування 40 переодягнених у цивільне поліцейських ефекту не дали. Спроби знайти розповсюджувачів прокламацій під час маскараду в дні єврейських свят також не увінчалися успіхом. Тоді жандармський ротмістр Шеремет "виписав з Петербурга робітника-провокатора", що привіз багато нелегальної літератури й проник в робочу організацію, але виявити с. -буд. комітет не зміг і залишив Керч. Але за добутими ним відомостями, було проведено 30 обшуків й 10 арештів (дев'ять із затриманих були звільнені). У ході пошукових заходів були затримані за зберігання й друку революційних прокламацій активні члени РСДРП Н. Євдокимов і С. Рабінович. Разом з тим скажемо, що провина останнього слідством не була доведена, він був звільнений з-під варті, а в серпні 1903 р. знову арештований за ст. 1035 Статуту карного суду, про що доповідалося в Департамент поліції⁹.

Важко вловимими були заїжджі партійні функціонери. Політична поліція одержувала уривчасті й найчастіше запізнені агентурні відомості, як наприклад, про перебування в 1902–1903 р. з партійними цілями у Феодосії чотирьох одеських, одного бакинського й одного харківського посланців губкомів РСДРП, в 1904 р. - у Бердянську – одного з Катеринослава. Обірвати такі досить законспіровані зв'язки частіше не вдавалось¹⁰.

До перших відкритих політичних акцій місцеві адміністративно-поліцейські органи були не готові. Свідченням того є дії поліції 5 травня 1901 р., коли група членів партії Поалей-Ціон під керівництвом колишнього студента В. Громана провела першу в історії Таврійської губернії першотравневу демонстрацію. У цьому ході взяли участь 100–150 єврейських ремісників (за зрозумілими причинами у репортажі більшовицької "Іскри" вони перетворилися в російських робітників). Серед білого дня під червоним прапором і зі співом Марсельези вони пройшлися центральними вулицями міста. Підмітимо, що за кілька годин до демонстрації "один послужливий обиватель" попередив поліцейське управління про захід, що готується. А на початку ходу городові, не розібравшись, навіть розчищали шлях демонстрантам від сторонньої публіки,

думаючи, що це йде колона новобранців. Таврійське ДЖУ відомостей про майбутній похід не мало, а загальна поліція із запізненням розсіяла демонстрацію, яка до того моменту вже майже згорнулася. Тому після прибуття на місце "державного злочину" був схоплений лише один прапорonosець, якого помічник приста-ву Ковалевський побив у поліцейській дільниці й відправив у в'язницю. Матеріали скрупульозно проведе-ного жандармського розслідування підтвердили, що численна публіка, що спостерігала за ходом "ніякої участі в безладдях не приймала". Хоча "Іскра", зрозуміло, у пропагандистських цілях охарактеризувала цю подію в Сімферополі як "небувале явище в Росії!". Організатори демонстрації були виявлені й притягнуті до суду. В. Громан засуджений на 4 роки тюремного ув'язнення, П. Терноручський і М. Седловський від-правлені на 8 місяців у Петербурзьку фортецю, ще чотири революціонери були заслані на 3 роки в Іркутсь-ку губернію. Департамент поліції, звичайно ж, місцева влада "по голівці не погладила", а політична поліція краю отримала непоганий урок¹¹.

На наступний рік таких прорахунків уже не було допущено. У Феодосії напередодні пролетарського свята було проведено 25 обшуків, а до зізнання притягнуто більше 40 чоловік. Хоча організаторів майбут-нього революційного заходу виявити не вдалося, але почати запобіжні заходи остудили бажання ліворади-кальних груп населення вийти на вулиці.

У Сімферополі напередодні 5–6 травня 1902 р. влада, не бажаючи повторення торішніх подій, мабуть, навіть перестаралася. Начальник Таврійського ДЖУ генерал-майор Трубников з дозволу командира Корпу-су жандармів залучив роту солдатів, яких у цивільному одязі розсосередили в публіці, що гуляла, щоб "за свистком бити демонстрантів, якщо вони опиняться". Як писали тоді газети, "на вулицях городових і шпи-гунів понаставили стільки, що прямо незрозуміло, звідки вони їх стільки взяли". Уперше в "тихому Сімфе-рополі" була задіяна кінна поліція. Крім того, протягом двох тижнів тримали в готовності дві роти Литовсь-кого полку (кожний із солдатів одержав по 4-5 холостих й 16 бойових патронів). Губернатор звернувся до духівництва й ремісничої управи, щоб ті вплинули на робітників і відговорили їх від походу. Погодимось, що такі заходи й не могли його допустити¹².

Все ж 1 Травня 1903 р., хоча й не демонстраціями, але невеликими таємними сходками кримські тру-дящі відзначились. Наприклад, у Феодосії пізнім вечором за містом 45 робітників зібралися, щоб поспівати революційні пісні, засудити "зубатовщину" і єврейські погроми. Подібні конспіративні акції співробітники поліції попередити й припинити не зуміли, а агентурні відомості про них надійшли з великим запізненням. Підкреслимо, що в ряді запобіжних заходів місцевих правоохоронних органів було розпорядження губерна-тора від 22 грудня 1902 р. "Про заходи щодо забезпечення громадського спокою й благочинства", відповід-но до якого заборонялося проведення несанкціонованих зборів і ходів громадян.

Таким чином, незважаючи на витрати й прорахунки в роботі в цьому напрямку, адміністративно-поліцейські органи краю зуміли утримати революційно налаштованих кримчан від відкритих політичних виступів.

Виконуючи одну з важливих своїх функцій, органи політичної поліції завжди уважно спостерігали за розвитком робочого руху в губернії. Блага справа, революційні формування в 1900-1904 р. ще не зміцніли й не в силах були підняти хвилю страйкової боротьби. За нашими даними в Криму й Північній Таврії в цей час відбулося 7 страйків за участю не більше 3000 осіб. Всі страйки носили економічний характер. Напри-клад, у царському маєтку "Лівадія" виник конфлікт між управляючим і сільськогосподарськими робітника-ми ("Іскра" в №-10 за 1901 р. назвала його "великим скандалом"), які зажадали ліквідувати затримку випла-ти заробітної плати й тактовного поведження з ними з боку адміністрації.

Але був і випадок страйку із серйозним порушенням громадського порядку. Це відбулося в серпні 1903 р. у Керчі, де до стихійного страйку портових робітників примкнули робітники ряду промислових підпри-ємств і ремісничих майстерень. Свої вимоги підвищення заробітної плати незадоволені городяни висловили на ході 12 серпня (2000 учасників), яка закінчилася зіткненням з поліцією й військовою командою. З двох сторін були вбиті й поранені. Наелектризована революційними промова-ми (зокрема В. Шишманом, що "підбурював до бунту") тисячна юрба "частково шляхом насильства, частково шляхом переконання" змуси-ла робітників найбільшої в Криму тютюнової фабрики Месаксуді взяти участь у страйку, а потім стала громити поліцейські дільниці. Для розгону юрби влада використала також пожежну команду, яку робітни-ки побили й розігнали, а шланги порвали. Міська влада розгубилася. За запитом жандармського генерал-майора Клокачева наступного дня в місто прибули представники губернської адміністрації й політичної по-ліції з 18 солдатськими ротами. В. Шишман на двохтисячному мітингу біля підніжжя гори Митридат знову призивав до опору владі. Місто було оголошено на становищі посиленої охорони. Мітинги розсіювалися. Було арештовано більше 100 учасників безладу. Ліворадикально налаштовані робітники спробували звіль-нити з в'язниці своїх соратників і знову застосували зброю. За свідченням товариша прокурора Сімферо-польського окружного суду, завдяки активним діям влади безладдя більше не повторювалися й більшість робітників, виклавши фабричному інспекторові свої вимоги й клопотання, знову взяли до роботи. "Голо-вний агітатор" В. Шишман спробував втекти за кордон, але незабаром був вистежений і затриманий¹³.

Наростаюча революційність населення настійно жадала від органів політичної поліції адаптації до но-вих умов і підвищення рівня професійної підготовки. Після вбивства есером-бойовиком міністра внутрі-шніх справ В.Д. Сипягина цей пост зайняв В.К. Пліві, що почав спробу поліцейської реформи. В 1902 р. в 15 містах засновуються пошукові відділення, підмітимо, що з них 5 - українські: Київ, Харків, Одеса, Кате-ринослав, Сімферополь. Серйозні кількісні і якісні зміни перетерпів кадровий склад органів політичної по-ліції. Новий міністр більш жваво відгукувався на ініціативи з місць по вдосконаленню роботи силових ор-ганів.

Боротьба з революціонізуванням населення вимагала тісної взаємодії цивільних і поліцейських владних

структур. Наприклад, "унизу" добре почувалася відсутність злагодженої роботи між портовими управліннями й органами, що здійснювали політичний нагляд. Останні наприкінці XIX ст. були підпорядковані місцевим поліцейським управлінням, які призначали для роботи в порту не кращі кадри, часто міняли їх і залучали до несення служби містом. Співробітники портової політичної поліції часто скаржилися, що мало відпочивають, тому що одночасно несуть чергування в місті й виконують свої прямі обов'язки в порту. І керівники портів, і начальники політичної поліції на місцях в один голос визнавали кількісний склад поліцейських у портах "досить недостатнім". Тому на початку серпня 1901 р. Державна Рада обговорювала проект "Положення про місцеве керування приморськими торговельними портами". Вирішено було створити у великих портах жандармські управління. Такі незабаром з'явилися в Севастополі й Керчі, невеликі відділення у Феодосії, Бердянську, Євпаторії, Ялті й Генічеську. Перед ними згідно з "Положенням" були поставлені наступні головні завдання: "Нагляд політичний і за виконанням паспортних правил, вживання заходів з попередження й припинення злочинів, припинення відкритого буйства, непокори владі й т.д., або іншими словами - функції так названої поліції безпеки"¹⁴.

Штат нових поліцейських формувань залежав від розміру території обслуговування, торговельного обороту й кількості приписаних до порту кораблів, що прибували. 29 серпня таврійська губернська адміністрація підготувала відомості про роботу портів і свої пропозиції, але завагалася у визначенні штатів портових жандармських управлінь. У великих портах (Севастополь, Керч) вони, як правило, склалися з начальника, одного-двох помічників, ад'ютанта, писаря й декількох нижчих чинів, а в малих - начальника, ад'ютанта, декількох стражників. Наприклад, у Бердянському жандармському відділенні служили начальник, вахмістр й 8 нижчих чинів. У Феодосії було 6 стражників, тому що тут до того ж служили нижчі чини, підпорядковані Відділенню жандармерії залізниць. В Ялті рядового складу було ще менше - 4 поліцейських. У березні 1903 р. штати портових жандармських управлінь були збільшені, а самі органи знову перепідпорядковані начальникам місцевих портових управлінь¹⁵.

Губернатори, у тому числі й кримські, вважали службу поліцейських у портах "занадто важкою". У першу чергу вони вказували на недостатність плавзасобів. У розпорядженні феодосійських жандармів було 2 баркаси, бердянських - 4 веслові шлюпки. Тому місцева влада з метою підвищення ефективності роботи політичної поліції просили додаткового фінансування, наприклад, для придбання Ялтинському відділенню "сучасного, великого пароплава". "Через велику дорожнечу життя в портово-курортних містах" голова губернської адміністрації ремствував на низьку заробітну плату поліцейських і просив зрівняти її із грошовим утримуванням чинів загальної поліції, які, крім того, одержували столові, квартирні, обмундирувальні. Губернатор пропонував Департаменту поліції виділити кошти на придбання для службовців у порту жандармів шуб і валянків, тому що їхня служба проходить не тільки на березі¹⁶. Як бачимо, місцева влада як могла піклувалася про умови служби й побуту рядового складу політичної поліції.

Таким чином, через ряд зазначених нами причин (нечисленність, малоосвіченість кадрів, відсутність налагоджених внутрішніх агентур, недостатня правова база, розмах революційної роботи й т.д.) адміністративно-поліцейські органи краю спочатку не могли діяти з достатньою рішучістю й ефективністю. У нових для них умовах наростання політичної напруженості вони набиралися виучки й досвідченості в боротьбі з революціонізуванням населення.

Незважаючи на витрати й прорахунки в роботі в цьому напрямку, адміністративно-поліцейські органи краю зуміли утримати революційно налаштованих жителів Криму й Північної Таврії від відкритих політичних виступів.

Література й джерела:

1. Державний архів Автономної Республіки Крим (Далі - ДА АРК). - Ф.706. - Оп.1. - Спр.16. - Л.47; Спр.37. - Л.17.
2. Революційний рух у Таврійській губернії. Збірник документів і матеріалів. - Далі - Зб.док.) - Сімферополь, 1940. - С. 78-79.
3. Там же. - С.75-78; С.55; С. 24-25.
4. ДА АРК. - Ф.706. - Оп. 1. - Спр.37. - Л.3.
5. ДА АРК. - Ф.419. - Оп.1. - Спр.3263. - л.11-12; - Ф.26. - Оп. 3. - Спр.271. - Л.5-6.
6. Іскра. - 1902. - 22 липня.
7. Зб. док. - С.55. - С.24-25.
8. Зб. док. - С.74-75.
9. ДА АРК. - Ф.706. - Оп.1. - Спр.37. - Л.84; Зб. док. - С.40. - С.81-83.
10. ДА АРК. - Ф.26. - Оп.6. - Спр.37. - Л.2.
11. ДА АРК. - Ф.26. - Оп.3. - Спр.271. - Л. 1-3; - Оп.6. - Спр.37. - Л.12; Зб. док. - С.40. - С.63.
12. Зб. док. - С.40. - С. 67-68.
13. ДА АРК. - Ф.150. - Оп. 1. - Спр.10. - Л.45,52-54,58,61-65,71; Зб. док. - С.55. - Л.85-87.
14. ДА АРК. - Ф.27. - Оп. 3. - Спр.208. - Л.6.
15. ДА АРК. - Ф.27. - Оп.3. - Спр.208. - Л.21-22.
16. ДА АРК. - Ф.27. - Оп. 3. - Спр.619. - Л.28-31.